

УДК 373.5.035:316.623-056.49

Федорченко Т. Є.*

ВПЛИВ ФАКТОРІВ РИЗИКУ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

Стаття присвячена розгляду актуальних проблем, з якими стикаються підлітки уразливих категорій у соціальному середовищі. Автор визначає особливості підліткового віку (проблеми особистісного, міжособистісного характеру: психологічна напруженість, соціальне розширення, заперечення базових соціальних цінностей, комплекс неповноцінності, відсутність комунікативної компетентності, несформованість внутрішньої позиції, підвищена агресивність), суть поняття «підлітки уразливих категорій – учні 11-15 років, які за обтяжливих обставин свого життя переживають знегоди через дії негативного впливу оточення, що може спричинити непорозуміння ними значущості соціальних цінностей і правових норм, несформованості навичок асертивності, умінь конструктивної взаємодії».

Актуалізовано вплив соціального середовища як сукупності соціальних умов життєдіяльності й розвитку підлітків, що впливають на їхню свідомість та поведінку. Обґрунтовано вплив факторів ризику, які негативно впливають на поведінку підлітків уразливих категорій: позитивний і негативний вплив мас-медіа, вільний доступ до вживання дітьми психоактивних речовин, прояв поведінкової агресивності, особливо булінгу й мобінгу. Вплив ЗМІ позначається на психічному та соціальному розвитку, оскільки більшість дітей отримують безконтрольний доступ до сучасного інформаційного простору через власні гаджети: перегляд заборонених для дітей сайтів викликає невротичні розлади, проковує до агресивної поведінки, насильства. Акцентується увага на значенні морально-духовної основи як головного пріоритету формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій, визначено позитивні чинники, до яких повинен прагнути підліток: наявність чітко визначеної мети життя, формування духовно-моральне здоров'я, рівень загальної, моральної, духовної культури, позитивне сприйняття життя.

Ключові слова: уразливість, підлітковий вік, підлітки уразливих категорій, соціальне середовище, фактори ризику, агресивність, психоактивні речовини.

Зміни, що відбуваються в суспільному та політичному житті нашої країни, впливають на формування особистості дитини. Спостерігається спад інтересу до навчання, низький рівень культури, моралі, організації дозвілля, нехтування правовими, моральними, соціальними нормами. Усе частіше проявляються грубість у ставленні до дорослих, прогули в школи, хуліганство, уживання алкоголю, наркоманія. А найголовніше – однією з найбільш загострених проблем сьогодення є зростання агресивності дітей і молоді.

У підлітків виникають проблеми як особистісного, так і міжособистісного характеру: відсутність навичок асертивної поведінки в спілкуванні з іншими людьми, невпевненість, почуття соціальної відчуженості, відсутність чітких позитивних соціально-рольових орієнтирів, нехтування собою як особистістю, проблеми інтеграції до нового середовища.

Деструктивно впливає на життя дітей залежність від азартних ігор, постійне перебування в полі комп'ютерної залежності, підлітки менше вербально спілкуються з однолітками, стають замкненими, емоційно і духовно бідніють. Варто звернути увагу на вплив соціального середовища на поведінку підлітків. Дослідники О. Безпалько, А. Капська, Ю. Мануйлов, В. Оржеховська, А. Рижанова, В. Рубцов, О. Савченко визначають середовище одним із вирішальних факторів розвитку особистості. Вони зазначають, що людина своїми діями і вчинками активізує елементи середовища й тим самим створює його для себе, це сукупність природних і соціальних умов і впливів, що оточують людину, це життєвий простір, який активно чи пасивно діє на нашу

*© Федорченко Т. Є.

свідомість і почуття, як світ, який існує в її спілкуванні, взаємодії, комунікації та інших процесах. Дослідженням з'ясовано, що соціальне середовище є сукупністю соціальних умов життєдіяльності й розвитку підлітків, що впливають на їхню свідомість та поведінку [9; 12].

Підлітковий вік відомий у психолого-педагогічній літературі, як кризовий, найбільш уразливий як з боку фізіології (тому що відбувається потужна перебудова всіх систем організму), так і з боку соціальних факторів, зокрема сім'ї, школи, молодіжної субкультури, і в тому числі, уразливий з боку власної особистості. Проблеми вразливості розглядаються в дослідженнях, присвячених процесу соціалізації особистості в різних соціально-педагогічних умовах, таких українських учених: Т. Алексеєнко, І. Звереві, А. Капської, Л. Міщик, О. Назарова, Ж. Петрочко, Н. Слюсаренко. Питання визначення підлітками свого місця в соціумі та аналіз пов'язаних з цим проблем знайшли відображення в працях В. Бочарової, І. Кона, А. Макаренка.

Прагнення дорослості й незалежності, які переживає підліток, обумовлює вищий рівень його зазіхань і прагнення нового статусу, якого той ще не досяг. У цьому й полягає основна суперечність: підлітки уразливих категорій вимагають визнання того, що ще не сформувалося, тому вони часто орієнтовані на активне відстоювання своїх прав при нехтуванні своїх обов'язків або часто претендують на ті права, якими ще не вміють користуватися. Багатьох підлітків не радує те, що батьки забороняють їм ухвалювати самостійні рішення.

Феномен уразливості – це підвищена чутливість особистості щодо дії різноманітних несприятливих чинників. Поняття «уразливий» «Великий тлумачний словник української мови» подає, як «...дуже чутливий, який легко піддається дії, впливові чого-небудь, слабкий, погано захищений», уразливий, швидко піддається зовнішнім подразникам, сприйнятливий, має підвищену здатність до нервового збудження, реагує на образи, почуття болю [5; 6].

Поняття «уразливий стан» згідно з прим. 2 ст. 149 КК України розглядається, як зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан, який позбавляє чи обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, ухвалювати самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збігові тяжких особистих, сімейних або інших обставин. Результати опитування в якості експертів представників правоохоронних органів засвідчують, що питома вага використання уразливого стану серед різних форм впливу на людину з метою її експлуатації сягає 70–90 % [5, с. 27].

Згідно з авторським визначенням лабораторії фізичного розвитку й здорового способу життя Інституту проблем виховання, «підлітки уразливих категорій» – це учні 11-15 років, які за обтяжливих обставин свого життя переживають знегоди через дії негативного впливу оточення, що може спричинити непорозуміння ними значущості соціальних цінностей і правових норм, несформованості навичок асертивності, умінь конструктивної взаємодії, прагнень брати участь у благочинній діяльності [12].

Мета статті – охарактеризувати вплив факторів ризику соціального середовища на поведінку підлітків уразливих категорій, визначити шляхи вирішення означеної проблеми.

Важливою проблемою сьогодення є вплив медіасоціалізації на поведінку підлітків уразливих категорій. Нові медіа сьогодні є найпотужнішим та найдоступнішим засобом інтеграції людини до сучасного інформаційного простору. У сучасних соціокультурних умовах нові медіа, особливо мобільний телефон та Інтернет, розглядаються, як специфічний чинник соціалізації підлітків. Дослідником А. Тадаєвою медіасоціалізація визначається, як визначальний складник процесу соціалізації підлітків, здійснюється під впливом нових медіа в інформаційному суспільстві, залежить від керованості цим процесом педагогами, батьками, громадськістю

як найближчого соціокультурного середовища [9; 11].

Важливо зазначити, що майже всі культурні та дозвілєві організації пропонують безкоштовний, бездротовий доступ до Інтернету (wi-fi) через технічні засоби (смартфони, планшети, ноутбуки тощо) відвідувача. Адаптаційні можливості школярів найкращі для пристосування до інформаційного суспільства. Результати низки соціологічних досліджень демонструють, що найбільш сильний вплив нові медіа здійснюють на людей, які перебувають у перехідних, кризових ситуаціях і, зокрема, на дітей. Дітям не потрібно докладати зусиль для того, щоб адаптуватися до сучасного інформаційного простору, адже він для них є природним. Підлітки уразливих категорій з легкістю сприймають усі технічні новинки й без складнощів їх використовують, але в них відсутній реальний соціальний досвід і в силу вікових особливостей (довірливість, доброта тощо) люди з недобрими намірами (шахраї, педофіли) можуть користуватися цим, крім того, використання нових медіа може розвинути в дитини невинуватну агресію, залежність від комп'ютерних ігор або Інтернету; образи, які пропагують нові медіа, стимулюють ранню зацікавленість дітей статевим життям тощо [12].

Дослідниками Т. Алексеєнко, Л. Долінською, Т. Піроженко, А. Тадаєвою, доведено, що нові медіа спричиняють неоднозначний (як позитивний, так і негативний) вплив на психічний, фізичний, соціальний розвиток підлітків [11].

Отже, визначимо негативний вплив: нові медіа здійснюють стихійний вплив на підлітків, що загрожує його фізичному (позначається на якості їхнього зору та поставі, оскільки використання нових медіа передбачає довготривале перебування в одній позі), психічному та соціальному розвитку (паління, нецензурна лексика), оскільки саме зі вступом до школи, переважна більшість дітей отримують необмежений, безконтрольний доступ до сучасного інформаційного простору через власні гаджети; перегляд заборонених для дітей сайтів викликає невротичні розлади та деструктивні рольові сценарії, нові медіа провокують підлітків до агресивної поведінки. Дослідник О. Петрунко виділяє агресивні медіатексти: медіатексти з елементами агресії, насильства, жорстокості, жахів (наприклад, бойовики, трилери, фільми жахів, окремі документальні фільми, що висвітлюють війни, військові операції, терористичні акти, катастрофи, кримінальна хроніка, реаліті-шоу тощо); медіатексти з елементами еротики й порнографії; «псевдоінф».

Позитивний вплив: для школярів – це розвиток світогляду, логіки, мислення, фантазії, можливість самоосвіти та постійного доступу до інформації, візуалізація соціальних цінностей; педагоги за допомогою ЗМІ забезпечують позитивну мотивацію до здорового способу життя школярів, батьків; проводять заходи щодо попередження негативних явищ в учнівському середовищі, серед яких – комп'ютерна залежність; здійснюють інформаційно-просвітницьку діяльність з батьками (бесіди, поради, тренінги) стосовно проведення вільного часу дітей (надмірне захоплення Інтернетом).

Отже, отримані результати наукового пошуку довели, що медіасоціалізація формується завдяки медіаосвіті. Необхідність цього процесу обумовлена тим, що мас-медіа в умовах глобалізації та інформаційного суспільства вирішально впливають на те, яким чином діти сприймають навколишній світ. Медіаосвіта покликана надати можливість самозахисту, шляхом навчання критичного сприйняття медійних повідомлень [4; 11].

Існує ще одна нагальна проблема, яка турбує як педагогічні колективи, так і батьківську громадськість – вільний доступ до вживання підлітками психоактивних речовин, наркотиків, цигарок.

Найчастіше соціальними причинами адиктивної поведінки підлітків є зайвий незадіяний продуктивною діяльністю вільний час; відсутність контролю за заняттями дітей; конфліктна атмосфера в родині; стимулювання до алкоголю з боку компанії, тобто найближчої «контактної зони» позашкільного та позасімейного спілкування,

що виступає референтною групою, де уважають модним чи престижним уживання наркотиків; бажання досягти морального задоволення від перебування в колі «своїх»; можливість придбати наркотик, його легка доступність для кожного, хто захоче; негативний вплив засобів масової інформації: окремих передач, фільмів, публікацій; погіршення соціально-економічної ситуації в країні, що призводить до зростання безробіття батьків або їхньої надмірної зайнятості, що заважає їм приділити увагу дітям; ігнорування інформації щодо шкідливих наслідків, до яких призводить уживання наркотиків.

Безумовно, поява таких негативних факторів, як екологічне, токсикогенне забруднення навколишнього середовища, різне соціальне розшарування сімей, неврівноваженість психоемоційного фону, у якому виховуються підлітки, соціалізація неповнолітніх в умовах розповсюдження й впливу кримінальної субкультури посилює ризик наркозалежності.

Вагомим фактором є сімейна схильність. Діти, які народжені або виховані в сім'ях з алкогольними традиціями, схильні до більшого ризику залучення до алкоголю чи наркотиків. У цьому свою роль відіграють як генетичні фактори, так і вплив безпосереднього оточення. Дослідження показали, що молодь засвоює рольові моделі батьків й однолітків і таким чином копіює їхню поведінку. Це означає, що вони мають тенденцію до поведінки, яка схвалюється групою. Молода людина, вирішуючи, який спосіб дій їй обрати, наприклад, курити чи не курити, ураховує, чи зможе вона дотримуватися такої поведінки у своєму оточенні. У цьому й полягає концепція впевненості в собі. Багатьом дітям притаманний низький рівень впевненості в собі. Вони можуть не хотіти курити, прагнути відмовитися від запропонованої цигарки, проте їм не вистачає впевненості в собі.

Порушене соціальне мікросередовище, а саме: неповна сім'я, сильне завантаження батьків, відсутність братів і сестер, викривлені сімейні стосунки, які призводять до неправильного засвоєння соціальних ролей, неправильне виховання, ранній початок статевого життя, передчасне вивільнення від опіки батьків, легкий і неконтрольований доступ до грошей і незрозуміння того, яким чином вони здобуваються, алкоголізм або наркоманія у когось з близьких родичів або знайомих, низький освітній рівень батьків – усе це є факторами виникнення залежної від алкоголю поведінки. Поведінка й установки членів сім'ї дитини прямо пов'язані з її життєвими перспективами. Якщо в сім'ї є люди, що зловживають психоактивними речовинами, ризик прилучення до них для дитини різко зростає.

Важливо зазначити, що Україна посідає шосте місце серед країн-лідерів за споживанням алкогольних напоїв. Згідно з дослідженнями фахівців, 91 % українських дітей уже з 9 років мають досвід уживання алкоголю, 40 % підлітків 13-14 років палять практично кожного дня [1].

Дуже важливо серед підлітків та їхніх батьків проводити роз'яснювальні бесіди, тренінгові заняття, упровадження безалкогольних сімейних традицій, надання психологічних консультацій з метою формування несприйнятливості членів сімей до вживання психоактивних речовин, залучення підлітків до спорту, мотивації до здорового способу життя. Безумовно, без державної підтримки неможливо здійснити профілактичні заходи, і почати важливо з заборони продажу алкогольних виробів для неповнолітніх; нерекламування алкоголю в ЗМІ; сувора кримінальна відповідальність за залучення неповнолітніх до вживання алкоголю чи доведення до стану алкогольного сп'яніння.

Розглянемо ще один аспект впливу факторів ризику соціального середовища: прояв у підлітків уразливих категорій поведінкової агресивності, особливо булінгу й мобінгу. Основними причинами прояву агресивності є бажання привернути до себе увагу однолітків, батьків та інших дорослих; одержати бажаний результат; бути лідером; захист і помста; принизити іншого з метою підкреслити свою вищість [8].

Серед психологічних особливостей, які провокують агресивну поведінку дітей виділяють: недостатній розвиток інтелекту та комунікативних навичок; занижений рівень саморегуляції; нерозвиненість ігрової діяльності; занижену самооцінку; відхилення в стосунках із однолітками; високу збудливість нервової системи внаслідок різних причин (травм, хвороб тощо) [1; 8].

Важливо зазначити, що сучасний підліток може реалізувати свою агресію двома способами:

1. Поводитися відкрито, одержуючи штовхани й життєвий досвід – діючи так, що він або зможе добитися авторитету, престижу, самореалізації, або зламатися, поповнивши когорту осіб з девіантною поведінкою.

2. Приховуючи справжній психоемоційний стан, удавати слухняну дитину, що буде об'єктивно заважати їй бути активною, сильною, мужньою і досягати в житті поставлених цілей, тому штучно придушена енергія буде виявлятися в неврозах, психічних захворюваннях. Цікавою є ситуація, яку констатують в практиці виховання. Якщо у сім'ї двоє дітей, особливо підлітків однієї статі, то, як правило, один з них обере перший шлях, а інший - другий.

Означимо фактори, які сприяють росту агресивності в підлітків: ендокринний сплеск, зумовлений процесами статевого дозрівання та пов'язане з цим збільшення в організмі статевих гормонів, головним чином, тестостерону в хлопчиків, які сприяють росту агресивності; органічні враження головного мозку - травми, перенесені менінгіти; ставлення школи, дорослих, батьків, однолітків [8].

Найбільш повну картину сутності агресивної поведінки підлітків уразливих категорій дає аналіз їхньої мотивації. Помітну роль у ній відіграють почуття та емоції негативного характеру: гнів, страх, помста, ворожість тощо. Агресивна поведінка підлітків, що пов'язана з цими емоціями, виражається в бійках, образах, тілесних ушкодженнях, пошкодженні або знищенні майна.

Отже, схарактеризуємо значення феномену булінгу в сучасному молодіжному середовищі. Bullying від bully – хуліган, грубіян – свідомий регулярний фізичний або психічний терор з боку індивіда або групи, які займають сильнішу соціальну позицію відносно індивіда, який займає слабшу позицію й не здатен себе захистити [9].

Уживання цього психолого-педагогічного терміну зумовлено необхідністю достеменно передати його значення. Шкільний булінг розглядається в сучасному світі як актуальна соціально-педагогічна проблема. Адже булінг – явище глобальне й масове. За словами 1200 дітей, що відповіли на питання Інтернет-сайту, булінгу піддавалися 48 % опитаних учнів, зокрема 15 % - неодноразово, а самі займалися ним 42 %, при чому 20 % – багато разів [9].

Дослідники Д. Лейн, Е. Міллер уважають, що групове насилля (мобінг) та індивідуальне (булінг) не варто розрізняти, а необхідно їх розглядати, як різні сторони одного явища - соціальної агресії, коли домінантний індивід (чи група) свідомо здійснює цькування однієї особи.

Найпоширенішими видами булінгу є: мобінг – психічний терор, який здійснює група відносно особистості, що проявляється в регулярному та цілеспрямованому завданню фізичної й душевної шкоди людині; кібербулінг – булінг, який здійснюється за допомогою електронних засобів комунікації, соціальних мережах [9].

Булінг охоплює дуже широку галузь стосунків, а саме:

1. Поведінка учня. Її складають:

- фізична агресія (штовхання, стусани й удари; може також набувати форми жорстокого фізичного насильства);
- словесний булінг (зброєю служить мова, голос, образливі імена);
- залякування, цькування (ґрунтується на використанні дуже агресивної мови тіла й інтонації голосу, щоб змусити жертву робити те, що він/вона не бажає робити);

- ізоляція (жертву навмисно ізолюють виганяють або ігнорують частиною класу або всім класом);
- здирництво (у цьому випадку від жертви вимагають гроші й погрожують, якщо він/вона не віддає їх негайно);
- пошкодження майна (пошкодження або викрадення одягу, особистих речей).

2. *Поведінка дорослих.* Дорослий у школі може ненавмисно або іншим чином бути учасником булінгу, провокувати або сприяти такій поведінці шляхом: приниження учня, який дуже погано або дуже добре навчається або уразливий в інших відносинах; негативних або саркастичних висловів з приводу зовнішності або походження учня; страхітливих і загрозливих жестів або виразів.

У школі булінг зазвичай відбувається в позаурочний час, наприклад, на перервах або в обідній час. Хулігани можуть вільно знущатися зі своїх жертв, коли дорослі не контролюють їхню поведінку. Уважається, що більшість випадків булінгу відбуваються на ігровому майданчику.

Отже, для запобігання булінгу потрібен спеціальний нагляд. Тут вчитель повинен відігравати важливу роль у забезпеченні атмосфери стабільності й безпеки. Необхідно перешкоджати учням застосовувати фізичну силу або використовувати словесні образи, якими б нешкідливими вони не здавалися. Самим вчителям також не варто використовувати принизливу й саркастичну мову або будь-який вид фізичної образи. Дорога в школу й додому є ще однією можливістю для антигромадської поведінки. Важливо визнати, що булінг має місце також поза школою.

Для сучасного періоду розвитку суспільства характерне загострення глобальних проблем, які значною мірою обумовлюються хибністю моральних і духовних орієнтирів людини – ціннісних, пізнавальних та діяльнісних. Це викликає нагальну потребу внесення докорінних змін до життєустрою особистості та визначення нових духовних і моральних джерел та засад буття. Необхідно зазначити, що проблема *виховання моральної відповідальності, моральної культури* дітей завжди була об'єктом серйозних аналітичних роздумів і дискусій філософів Б. Ананьєва, М. Бердяєва, І. Беха, М. Волченко, Я. Коломенського, І. Зязюна, О. Кононко, О. Киричука, В. Кременя, М. Якобсона. Питання моральності як об'єкту педагогічного впливу й предмету суспільного виховання досліджували видатні вчені-педагоги А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Ми погоджуємося із твердженням Н. А. Вариводи про те, що педагогіка ХХІ століття ставить перед собою завдання виховання всебічно розвиненого покоління, яке має високий рівень розвитку не лише інтелектуальної, а й духовної сфери особистості, і тому виховання дітей на основі моральних цінностей має стати одним із пріоритетних напрямків роботи в навчально-виховному процесі. Сучасні педагоги все частіше наголошують на тому, що з метою виховання свідомих громадян, які гідно та достойно зможуть забезпечити подальший розвиток нашого суспільства на засадах гуманізму та демократії необхідно активно застосовувати саме постулати педагогіки духовності, гуманістичної педагогіки [2].

Видатний український учений О. Сухомлинська стверджує, що формування духовного світу молоді, духовності як провідної якості особистості – велике й складне завдання, що стоїть у центрі уваги педагогів, батьків, широкого педагогічного загалу. Особливої актуальності воно набуває за сучасних умов, коли соціально-економічні й політичні негаразди негативно впливають на юних особистостей. Серед учнівської молоді, особливо підлітків уразливих категорій, спостерігається поширення бездуховності. Засоби масової інформації негативно впливають на підсвідомість молодих людей, пропагуючи зброю, насилля, уживання психоактивних речовин, розпусту [10].

Усе це призводить до відчуження учнів від моралі, спонукає їх до власних пошуків самореалізації, на жаль, здебільшого в кримінальній субкультурі. Такі процеси

посилюються кризовим станом сучасної сім'ї, яка перестає відігравати роль захисника моральних джерел розвитку дитини.

Таким чином, формування в підлітків уразливих категорій морально-духовного здоров'я є пріоритетним завданням сьогодення. Видатний учений В. Оржеховська стверджує, що основним мірилом духовності вважаються совість і правда. Мірилом духовності є цінності. Це такі, як: ідеал України; державна незалежність України; патріотизм, готовність до захисту Батьківщини; самопожертва в боротьбі за свободу нації; єдність поколінь на основі віри в національну ідею; почуття національної гідності; історична пам'ять; пошана до національних символів і свят; культ національної свободи й готовність стати на бік інших народів, які борються за неї; прагнення до національної єдності українців; Дуже важливо сформуванню в підлітків уразливих категорій основні *громадянські цінності*: прагнення соціальної гармонії і справедливості; культура соціальних та політичних стосунків (толерантність, повага до власної і чужої гідності тощо); захист індивідуальних прав і свобод; пошана до національних цінностей інших народів; права людини на життя, гідність, безпеку; права на свободу думки, совісті; повазі до людського життя [6].

Цінності сімейного життя: довіра, піклування про батьків і старших у сім'ї; взаємна повага й любов батьків; злагода між членами сім'ї; готовність до взаєморозуміння: повага до прав дитини і прав старших; відповідальність за інших членів сім'ї; здоровий спосіб життя; гостинність.

Цінності особистого життя: мудрість, рішучість, лагідність, доброзичливість; правдомовність, поміркованість, урівноваженість; оптимізм, почуття гумору, життєздатність, бадьорість; терплячість, гармонія душі й зовнішньої поведінки; наполегливість; самостійність, самокритичність, почуття відповідальності; уміння мовчати й слухати інших; здатність тримати слово; турбота про добре ім'я, протидія згубним звичкам; щедрість, допомога хворим, слабшим, сиротам, захист знедолених; увага до свого здоров'я, турбота про охорону довкілля [там само].

Варто звернути увагу на те, що споконвічно люди намагалися виділити духовні цінності та їхні антиподи, тобто виділити добро і зло. Скажімо, з добром пов'язували віру, надію, любов, доброту, чесність, справедливість, щирість, гідність, милосердя, прощення, досконалість, красу, свободу, нетерпимість до зла, великодушність, оберігання життя, мудрість, благородство. Символами зла були нігілізм, зневага, ненависть, жорстокість, нечесність, несправедливість, лукавство, рабське почуття, байдужість, злопам'ятність, недолугість, потворність, неволя, пасивність, бездушність, убивство, безглуздя, підлість.

Отже, морально-духовна основа як головний пріоритет формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій залежить від багатьох позитивних чинників, а саме: духовного здоров'я, наявності чітко визначеної мети життя, до якої прагне наша молодь, прагнення бути моральною, формування моральної свідомості; формування менталітету, спрямованого на духовно-моральне здоров'я; рівень загальної, моральної, духовної культури; задоволеність життям, позитивне його сприйняття (відчуття щастя й благополуччя).

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновки, що виховання дітей має враховувати все розмаїття взаємозв'язків підлітків з навколишнім середовищем, брати до уваги об'єктивні умови розвитку кожного вихованця, спиратися на розуміння вікових та індивідуальних особливостей, потреб, інтересів, запитів та ставлень до дійсності. Дуже важливе соціальне партнерство закладів загальної середньої освіти із соціальними інституціями з формування в підлітків здорових установок і навичок відповідальної поведінки, створення превентивного виховного середовища, сприятливого для дітей, яке забезпечить подолання агресії та насильства серед школярів, уміння конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, несприйнятливості до ризикованих способів полісуб'єктних взаємодій, здатність учнів до самореалізації в різних видах

соціально значущої діяльності, організацію та забезпечення роботи педагогів щодо посилення ролі сім'ї у вихованні дітей. Пошук найбільш ефективних шляхів проведення такої роботи є перспективним для подальшого наукового пошуку.

Література:

1. Балакірева О., Бондар Т., Галіч Ю. Рівень поширення і тенденції вживання тютюну, алкогольних напоїв, наркотичних речовин серед учнівської молоді України. Київ: ТОВ ВПК «ОБНОВА», 2011. 178 с.
2. Варивода Н. Проблема виховання моральних цінностей. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 37. С. 16-22.*
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: Перун, 2004. 1440 с.
4. Лозиця В. Протиріччя підліткового віку. *Психологія і педагогія: основні положення: навч. посіб.* Київ: Академвидав, 2001. 271 с.
5. Назаров О. Уязвимое состояние: понятие и подходы к психологическому исследованию. *Лига. Блоги 28. 03. 2012.* URL: <http://blog.liga.net/user/onazarov/article/8878.aspx>
6. Орлеан А. Використання уразливого стану як форма впливу на особу з метою її експлуатації: проблеми теорії та практика. *Публічне право.* 2013. № 4 (12). С. 127-134.
7. Оржеховська В. Духовність і здоров'я: навч.-метод. пос. Київ: Медіана, 2004. 168 с.
8. Оржеховська В., Топчій І., Федорченко Т. Система роботи школи з профілактики вживання учнями психоактивних речовин: стратегії, технології, перспективи: навч.-метод. посіб. Черкаси: Чабаненко Ю., 2013. 380 с.
9. Пихтіна Н., Федорченко Т. Профілактика девіантної поведінки дітей і молоді: психолого-педагогічні та соціально-правові аспекти: навч.-метод. посіб. Київ: КНТ, 2018. 376 с.
10. Сухомлинська О. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ: Фонд «Добро», 2006. С. 37.
11. Тадаєва А. Особливості соціалізації людини в сучасному інформаційному просторі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць.* Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. Вип. 17, кн. 2. С. 329-337.
12. Оржеховська В., Федорченко Т. Формування просоціальної поведінки школярів в умовах превентивного виховного середовища: посібник. Черкаси: Чабаненко Ю., 2016. 194 с.

Fedorchenko T. E.

INFLUENCE OF RISK FACTORS OF SOCIAL ENVIRONMENT ON THE BEHAVIOUR OF ADOLESCENTS OF VULNERABLE CATEGORIES

The article is devoted to the consideration of the actual problems faced by adolescents of vulnerable categories in the social environment. Author has defined the peculiarities of adolescence (problems of personal, interpersonal character: psychological tension, social stratification, denial of basic social values, complex inferiority, lack of communicative competence, lack of internal position, increased aggressiveness), the essence of the concept of «adolescents of vulnerable categories», the pupils of 11-15 years, who, in the burdensome circumstances of their lives, are experiencing anger due to the negative effects of the environment, which may cause misunderstanding of their significance of social values and legal norms, the formation of skills of assertiveness and skills of constructive interaction. The influence of the social environment as a set of social conditions of livelihoods and development of adolescents influencing their consciousness and behaviour has been analysed. The influence of risk factors that negatively affect the behaviour of adolescents of vulnerable categories has been substantiated: positive and negative influence of the mass media, free access to the usage of psychoactive substances by children, manifestation of behavioural aggressiveness, especially bullying and mobbing. The influence of the media affects the mental and social development, as most children gain unchecked access to the modern information space through their own gadgets: viewing sites that are banned for children causes neurotic disorders, provoking aggressive behaviour and violence. The attention has been focused on the importance of the moral and spiritual foundation as the main priority of the formation of the prosocial behaviour of adolescents of vulnerable categories; the positive factors

that the adolescent must seek have been found out: the existence of a clearly defined goal of life, the formation of spiritual and moral health, the level of general, moral, spiritual culture, positive perception of life.

Key words: vulnerability, adolescence, adolescents of vulnerable categories, social environment, risk factors, aggressiveness, psychoactive substances.

Дата надходження статті: «07» листопада 2018 р.

УДК 377. 3:37.041:004

Співак Я. О.*

АКМЕОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті розкрито феномен професіоналізму з позиції акмеологічного підходу, проаналізовано напрями дослідження цієї проблеми, виокремлено місце компетентності в прояві професіоналізму, охарактеризовано роль інформаційно-комунікаційної компетентності в сучасному інформаційному суспільстві, доведено, що інформаційне суспільство потребує від майбутнього соціального працівника, окрім здатності якісно виконувати професійні завдання, уміння самостійно, критично мислити, творчо підходити до вирішення професійних завдань, орієнтуватися в новітніх розробках та винаходах.

Визначено структуру інформаційно-комунікаційної компетентності, виявлено, що формування акмеологічної складової професійної підготовки соціальних працівників відбувається під впливом акмеологічної спрямованості особистості, зі зміною глибини цілісного особистісно-діяльнісного стану людини, формуванням життєвих цілей та орієнтації кваліфікованого фахівця на освіту протягом усього життя як пріоритету. Розглянуто роль інформаційно-комунікаційної компетентності у формуванні акмеологічної складової професійної підготовки соціальних працівників. Запропоновано компоненти інформаційно-комунікаційної компетентності (компетентності інформаційна, комп'ютерно-технологічна та процесуально-діяльнісна) та визначено функції інформаційно-комунікаційної компетентності: пізнавальну; комунікативну; адаптивну; нормативну; оцінну. Виявлено та подано характеристики змістових блоків (загальнорозумовий, соціальний, технологічний) категорії знань, умінь та навичок, покладених в основу інформаційно-комунікаційної компетентності. Таким чином, акмеологічний підхід розглядається як навчання майбутнього соціального працівника через практичний досвід, шляхом переходу з існуючого рівня професійного розвитку на більш високий оптимальний рівень. Акмеологічний підхід виступає засобом та умовою у формуванні професійної компетентності майбутнього соціального працівника.

Ключові слова: соціальний працівник, акмеологічний підхід, інформаційно-комунікаційна компетентність, професійний розвиток, професіоналізм.

Перехід від індустріального до інформаційного суспільства значно змінив сутність професійної підготовки кваліфікованих працівників. Автоматизація та роботизація виробничих процесів призвела до значного зменшення долі фізичної праці та зростання розумової в житті людини, коли сучасний кваліфікований працівник є представником управлінця виробничими процесами, в обов'язки якого входить не лише розуміння та керування власне виробничим процесом, а й врахування його потенційних можливостей, впливу ринку, науково-технічного прогресу, соціальних змін тощо, тому проблема професійної підготовки кваліфікованого працівника, його успішність, безумовно, пов'язана з його професійною компетентністю.

Сучасні соціально-економічні умови потребують від фахівця постійного

*© Співак Я. О.